

BUTLLETINS

LLIBRES SOBRE ANTROPOLOGIA TEOLÒGICA EN LA DÈCADA DELS '90 (I)

Antoni MATABOSCH

El Concili Vaticà II provocà un canvi radical en el tractament dels temes teològics sobre l'home. Els antics tractats *De Deo creante et elevante*, de caire neoescolàstic antiquat, passaren ràpidament a millor vida i s'inicià una recerca sobre el tractament dels temes antropològics d'acord amb els continguts de la primera part de la Constitució Dogmàtica sobre l'Església en el Món d'Avui «Gaudium et Spes». Es tractava de pensar la fe cristiana sobre l'home des dels fonaments bíblics, arrelats en la gran tradició de l'Església i responent als interrogants del nostre món. Durant la segona part dels anys seixanta i tota la dècada dels setanta hi hagué molts esforços per a estudiar els múltiples continguts possibles de l'antropologia teològica, així com intents variats d'establir un fil conductor o un nucli que vertebrés els temes fins aleshores dispersos. Durant els anys vuitanta hi hagué ja un cert «decantament» i s'inicià l'època de les primeres síntesis, convertides en manuals o estudis sistemàtics destinats als estudiants de teologia. L'any 1991 vaig publicar en aquesta mateixa revista un llarg Butlletí bibliogràfic sobre una vintena de manuals que havien aparegut durant la dècada dels anys vuitanta sobre Antropologia Teològica.¹ Es tractava d'uns fruits bastant madurs i molt útils.

El present Butlletí bibliogràfic se situa en estreta continuïtat amb l'anterior. Vol donar compte de l'evolució del tractament dels temes antropològics durant els següents deu anys, en base a un cert nombre d'obres significatives. En la cinquantena llarga de llibres que recensionem aquí, podem apuntar les següents característiques. D'una banda, una certa continuïtat en l'esquema dels llibres manuals anteriors. Hi ha accents nous, però el tractament té continuïtat. Una segona característica és la proliferació d'estudis no sintètics o sistemàtics. En tercer lloc, un interès més gran en els temes de diàleg amb la cièn-

---

1. Antoni MATABOSCH, «Butlletí bibliogràfic. "Manuals" d'Antropologia teològica en la dècada dels '80», *RCatT* XVI (1991) 187-201, 405-419.

cia, en especial amb les qüestions ecològiques. Intueixo que durant els anys noranta s'ha aclarit millor què aporta i què no aporta, ni pot aportar, la reflexió cristiana sobre l'home. Ha anat quedant molt més clar el que ja deia González Faus uns anys abans: «El que la teologia cristiana ensenya sobre l'home no afegeix res a les diverses determinacions humanes que altres sabers descobreixen i estudien (la corporalitat humana, l'autoconsciència, la referència de l'home al món, la seva sociabilitat, la seva sexualitat, la seva capacitat de relació a un «tu», o de progrés, o de raonar, o de jugar...). En allò que toca aquestes determinacions materials, la fe cristiana no difereix de (ni aporta res a) qualsevol saber antropològic. Però, en canvi, sí que afegeix (o confirma, allà on l'home cregui intuir quelcom d'això) que totes aquestes determinacions humanes són travessades per una doble contradicció, en la qual es reflecteix la veritat més profunda de l'home: vist des de la fe cristiana, l'home és alhora creatura i imatge de Déu (limitació i transcendència del límit), però també pecat i Gràcia (negativitat increïble i positivitat inesperada). Aquest és l'objecte formal des del qual la fe cristiana aborda totes les determinacions materials de l'home.»² Finalment, es pot destacar que durant els anys noranta es continua aprofundint en el diàleg entre la fe i la cultura o les cultures. També en aquest cas es porta molt més a la pràctica el que ja proposava Colzani fa quinze anys: «La relació entre revelació i cultura moderna no és l'oferta d'una cultura revelada, sinó, més aviat, l'oferta d'un lloc hermenèutic en el qual, en obediència a la revelació cristiana, repensar la concreta conjuntura històrica. No és tasca de la fe, que és sempre una realitat històrica, l'oferta de veritats eternes i universals, sinó la reconducció de l'experiència humana, inclosa també en el seu moment racional i intel·lectual, a aquell Déu personal i revelat que la funda i la transcendeix. En aquesta direcció, la centralitat de la qüestió antropològica en la nostra cultura exigeix retrobar en la fe i en la vida de l'església un àmbit hermenèutic capaç de repensar l'experiència que l'home va fent de si mateix.»³

Dividirem aquest Butlletí en sis apartats. El primer comentarà obres que situen bé diversos contextos per a l'estudi de l'Antropologia Teològica. El segon recensionarà estudis complexius sobre el tema. El tercer inclourà tractaments més lliures. El quart es focalitzarà sobre estudis de teologia de la creació. El cinquè recensionarà monografies sobre pecat original, gràcia i mal. I finalment, el sisè, tractarà temes fronterers amb la ciència, especialment l'ecologia. Aquesta primera part del Butlletí se centrarà en els dos primers apartats.

I. APORTACIONS METODOLÒGIQUES O HISTÒRIQUES

1. Germano PATTARO, *La svolta antropologica. Un momento forte della teologia contemporanea* (Nuovi saggi teologici 29), Bologna: Dehoniane 1990, 677 pp.

Aquest gros volum recull els darrers articles inèdits del professor venecià Pattaro, que morí l'any 1986 després d'exercir un llarg mestratge, deixant una vasta biblioteca

---

2. José I. GONZÁLEZ FAUS, *Proyecto de hermano. Visión creyente del hombre*, Santander: Sal Terrae 1987, p. 9.

3. Gianni COLZANI, *Antropologia teologica. L'uomo paradossoso e mistero*, Bologna: Dehoniane 1988, p. 13.

entorn de la qual s'ha creat a Venècia un centre d'estudis teològics que porta el seu nom. El tema del volum no és simplement l'estudi de l'obra de teòlegs il·lustres, sinó el canvi que s'ha verificat en els anys del postconcili, que és, segons l'autor, una «svolta» fonamentalment antropològica.

Malgrat la llargada, el llibre té una notable unitat, deguda a la temàtica que es va desenvolupant de manera cronològica i sobretot de forma temàtica. L'autor es fa, a l'inici del llibre, la pregunta cabdal de la mà de Bonhoeffer: ha de ser la mundanitat la veritable regla del ser cristià en el món? Gogarten dirà que el món solament és mundà i estrany a la salvació de Déu, la qual només s'acompleix en l'home. Pattaro es pregunta si és possible recuperar el món a la perspectiva de la salvació; ¿es pot salvar l'home, que és home gràcies a la seva mundanitat, salvar-se sense el món? Seria veritable salvació? En el capítol sisè, el darrer, Pattaro exposa que és la teologia de Moltmann, amada amb alguns elements de Metz, la que li sembla més vàlida per a donar resposta a aquests interrogants. Per dues raons fonamentalment. Primer, perquè introdueix la dimensió del futur de Déu i relaciona amb la noció d'esperança el lligam entre present i futur i, així, la seva teologia permet que sigui possible ser realment per al món, sense tancar-se en la mundanitat, que no és Déu, i fins i tot està tocada pel pecat. En segon lloc, la seva reflexió sobre el Déu crucificat li permet de dir que una real esperança per al món present manté una distància suficient del Regne, sense que sigui allunyament, precisament com a presència crucificada.

Entre la pregunta i la resposta, l'autor tracta tot un seguit d'autors, que són com passos intermedis en el caminar. En el capítol primer estudia el fet hermenèutic, en què examina bé Bultmann i deixa de banda Ricoeur. La teoria bultmaniana impedeix que l'home, interpellat per la Paraula de Déu, pugui sortir de la implicació històrica. El capítol segon desenvolupa el pensament catòlic obert a les aportacions de la filosofia contemporània, especialment Heidegger, però d'arrel tomista. Aquest pensament ha fet possible una veritable «teologia del món» en autors com Maritain, Congar, Thils o Rahner. El capítol tercer és dedicat a la teologia nord-americana de la mort de Déu, que considerem una mica sobrerera a l'interior del tema principal. L'anàlisi, però, és detallat i objectiu. En els tres darrers capítols retorna a la trama principal i fa una acurada anàlisi, primer de la teologia de l'esperança de Bloch i Moltmann; després, de la teologia política de Metz; i, finalment, de la teologia política de la creu de Moltmann.

L'autor deixa ben clar que el punt de vista antropològic de la teologia ja no es podrà eliminar més, perquè qualsevol interpretació de la Paraula de Déu implica una pre-comprensió de l'home. La reflexió hermenèutica no ens permet parlar de Déu separatament de la implicació en el camí humà de la història. Només amb una relació interna entre antropologia i teologia és possible un fidel seguiment de Crist. R. Cavedo diu encertadament en el pròleg que l'antropologia és la causa de l'ecclesiologia del Vaticà II: «Sense aquest fonament antropològic, tota renovació de l'ecclesiologia i de l'església risca de ser merament pastoral, pragmàtica, funcional, canònica o, a tot estirar, ètica, però no substancial. El nucli del problema eccesiològic [...] està en la definició entre església i història i, implícitament, entre església i creació. [...] L'anàlisi de Pattaro aclareix que el gir antropològic mostra plenament que el pla de Déu es refereix al tot, i, per tant, l'església —com el Crist [...]— està al servei de la totalitat de la creació.»⁴

4. *Ibíd.*, 15.

2. Carlo GRECO (ed.), *Cristologia e antropologia. In dialogo con Marcello Bordonni* (Saggi 31), Roma: Editrice a.v.e. 1994, 331 pp.

Es tracta de les ponències i discussions del seminari interdisciplinar que tingué lloc a la Secció de S. Luigi de la Facultat de Teologia d'Itàlia Meridional pel maig de 1992. El dit seminari volia reflexionar sobre un tema que fou expressat així per Walter Kasper l'any 1981: «Fins a quin punt l'antropologia és el pressupòsit i l'horitzó de la cristologia? Fins a quin punt l'antropologia no és solament un *consectarium* (conseqüència) de la cristologia, sinó també un *praeambulum* (pressupòsit) d'aquesta mateixa?»⁵ L'editor del llibre afegeix que alguns corrents filosòfics contemporanis i certes adquisicions recents de cosmologies científiques fins a tal punt han relativitzat la centralitat del subjecte i en general la realitat de l'home que han fet problemàtica la mediació antropològica de la cristologia. Pensa també que la mateixa teologia torna a criticar el punt de vista antropològic de la teologia com si fos excessivament reductora de la revelació de Déu.

La ponència d'obertura fou encarregada al professor Marcello Bordonni de la Universitat Lateranense. En una llarga exposició de quaranta set pàgines afirma que la pèrdua de la perspectiva metafísica ha causat la crisi actual de l'antropologia i consegüentment de la mediació en la cristologia. La teologia actual mostra els límits de certs models teològics, com és ara d'alguns protestants (Bultmann, Tillich), de catòlics (Schillebeeckx, Lonergan), de la mediació antropològica de la cristologia, així com d'intents de mediació cristològica de l'antropologia que contenen un cert fonamentalisme cristològic (Barth, Von Balthasar). Només una autèntica pre-comprensió metafísica crea un equilibri. Una antropologia prèvia apareix com un pressupòsit indispensable per a la cristologia perquè forneix en el pla categorial el coneixement indispensable de les dimensions històriques de l'*humanum*; per la seva banda, la cristologia ofereix a l'antropologia, en el pla transcendental de l'ésser, una nova comprensió de l'home que deriva de la novetat de la seva existència en Crist.

Segons Bordonni, aquesta mútua complementarietat es realitza en el concepte de persona, punt culminant de l'analogia del ser, i que es dedueix de la revelació cristiana i envaeix tota la nostra cultura. Per l'encarnació, Crist dona a l'home la realitat nova de la seva manera filial de ser persona i així s'estableix una metafísica relacional de la persona que és capaç, segons Bordonni, de fonamentar el gir antropològic modern.

El llibre recull a continuació les deu intervencions dels professors assistents al seminari, que des de diferents punts de vista fonamenten o matisen les tesis del ponent. S'hi inclou també un resum de les discussions lliures.

El llibre, tot i la seva densitat, es llegeix amb gust i fa una reflexió ben útil per a la antropologia teològica.

3. Giampiero BOF (ed.), *Antropologia culturale e antropologia teologica* (Scienze Religiose 19), Bologna: EDB 1994, 176 pp.

El llibre és format per les cinc ponències i la llarga introducció de G. Bof de la trobada interdisciplinària de l'Institut de Ciències Religioses de Trento, celebrada el maig

---

5. Citat en la Introducció, p. 5.

de 1988. Bof (pp. 5-40) fonamenta el perquè de la trobada. Com és que avui dia es difumina la fe i l'esperança cristiana? «Pot ser, diu, un motiu del mancat acolliment de la fe i de la esperança (es pot expressar així): el discurs que les anuncia és encara comprensible per a l'home d'avui?» o esdevé tan opac que, en lloc de re-velar, vela el Missatge? (pp. 5-6). La teologia ha de ser fidel al missatge, però s'adreça a homes concrets en la seva història. Per tant, s'haurà de trobar la rellevància del missatge revelat, el «punt d'engalzament», un lloc on agafar-se en l'home de cada època. «Per tant, resulta una tasca preliminar de la teologia la construcció de la mateixa pregunta, en sintonia amb l'horitzó propi de la revelació» (pp. 6-7). Per la seva banda, l'Antropologia Teològica exposa la visió de l'home i del món des de Déu; però sempre haurà de dir quelcom, s'haurà de relacionar, enganxar, amb la concepció que l'home té de si mateix. El Simposi, diu Bof, intentà confrontar dues disciplines, com són l'antropologia cultural i l'antropologia teològica, que tenen el mateix objecte material, per tal de veure l'influx de la primera en la teologia sobre l'home.

Es publiquen a continuació les cinc ponències. La primera (pp. 41-62), de Carlo Prandi, presenta l'antropologia cultural en un ràpid i articulat quadre històric des de 1492 fins a la seva maduresa a partir de les definicions de cultura de G. Klemm i E. B. Taylor que permeten la identificació precisa del seu àmbit i del seu estatut propi. La segona (pp. 63-113), d'A. N. Terrin, en base a les ciències de la religió, passa revista a algunes de les teories recents i arriba a la següent tesi: «La religió sobreviu a la antropologia cultural només si el mètode i la perspectiva de recerca antropològica s'obren simbòlicament a aportacions i a guanys "globals" i sobretot si no es tanca en el cercle tautològic d'un funcionalisme sòcio-cultural que no té res a suggerir o a afegir a la tesi de Durkheim» (p. 62). La tercera ponència (pp. 115-136), d'Armando Savignano, exposa la metafísica de X. Zubiri oberta a la teologia i confrontada a les ciències antropològiques, que ell voldria a l'interior de la metafísica. El tema d'aquesta ponència és bastant aliè a la temàtica del Simposi. Aquestes tres primeres aportacions són introductòries al tema. Les dues següents ja entren directament al cor de la qüestió.

Gianni Colzani desenvolupa el punt de vista catòlic (pp. 137-146), en una breu i clara ponència on exposa uns principis de mútua fecunditat entre les dues formes d'antropologia, en una circularitat hermenèutica entre fe cristiana i cultura. «El fonament cristològic de l'antropologia teològica, donat el seu caràcter d'acompliment de tot el real, exigeix que obri la relació entre fe cristiana i dada cultural en un quadre de circularitat hermenèutica [...], on la síntesi cultural del nostre temps està oberta, més enllà de si mateixa, a les exigències d'una veritat integral, a les exigències d'una relació amb l'absolut [...]. La decisiva referència cristològica obliga a pensar la concreta culturalitat de l'home» (p. 144). La darrera ponència, de G. Bof, planteja el mateix tema en la teologia protestant (pp. 147-169). L'autor exposa que la teologia protestant oscil·la entre dos pols oposats: un que refusa qualsevol valor de l'antropologia cultural per a la teologia i un altre que arriba a fer desaparèixer la teologia en l'antropologia.

Pel que es pot llegir en les ponències, aquest Simposi presentà bé el problema, què és l'antropologia cultural, la necessitat d'una mútua interacció i que cal veure l'home com a obert al transcendent. No acabà, però, de concretar en quins aspectes cal que hi hagi una mútua influència.

4. Juan Luis IORDA, *Antropología del Concilio Vaticano II a Juan Pablo II* (Libros Palabra 13), Madrid: Palabra 1996, 256 pp.

L'autor parteix de la base que el segle XX ha conegut un extraordinari desenvolupament de la doctrina cristiana sobre l'home. El llibre vol oferir una panoràmica basada en tres aspectes: els corrents filosòfics que influeixen en l'antropologia del Vaticà II, la doctrina de la Constitució *Gaudium et Spes* i el pensament de Joan Pau II.

En el capítol primer (pp. 15-64) s'exposen alguns corrents filosòfics que sorgeixen des dels inicis del segle XX i que han ajudat a les formulacions del Vaticà II. «Un conjunt important de pensadors —especialment jueus i cristians, alguns conversos— s'esforcen per explorar les dimensions de l'esperit humà i creen metodologies de treball, perspectives d'estudi i un vocabulari nous» (p. 16). Després de presentar dos pensadors que considera precursors de la renovació (Kierkegaard i Newman) estudia tres corrents del pensament que han influït en l'àmbit de l'antropologia cristiana. En primer lloc, els filòsofs del diàleg (Ebner, Buber, Lévinas) que tracten les relacions interpersonals i les apliquen a la relació de l'home amb Déu. En segon lloc, les filosofies de la persona (Marcel, Maritain, Mounier i Nédoncelle). I, finalment, la fenomenologia alemanya del Cercle de Göttingen (Husserl, Max Scheller, E. Stein i Von Hildebrand) que han aportat un mètode d'anàlisi i la preocupació per algunes de les dimensions humanes, com la moralitat, la religiositat i la comunitat de persones. El capítol segon (pp. 65-93) estudia l'antropologia del Vaticà II des de tres punts de vista: el diàleg amb el món; l'estudi *ad intra* i *ad extra* de l'Església; i el que el concili ensenyà sobre la dignitat de la persona humana, la comunitat humana i la seva acció en el món.

Els tres capítols següents desenvolupen el pensament del papa Joan Pau II. El tercer (pp. 95-132) el dedica al seu pensament antropològic abans de ser papa (la seva personalitat, i els mètodes filosòfic i teològic). El quart (pp. 133-164) comenta els documents que publica com a papa (l'home en Crist, l'home en la creació i les relacions humanes). Finalment, el cinquè (pp. 165-193) exposa el desenvolupament humà en els àmbits cultural, ètic i eclesial. En el capítol sisè i conclusiu (pp. 195-206) resumeix en què consisteix l'antropologia, recorda que aquesta és la base d'un diàleg amb el món i proposa algunes tasques teològiques pendents. El llibre es clou amb un epíleg (pp. 209-251) que conté dues notes bibliogràfiques sobre els filòsofs estudiats i sobre la vida i antropologia de Joan Pau II.

Es tracta d'un llibre interessant i fàcil de llegir, que compleix bé el seu propòsit de divulgar la posició magisterial catòlica sobre l'home sense entrar en disquisicions.

5. Gabriel AMENGUAL, *Modernidad y crisis del sujeto. Hacia la construcción del sujeto solidario* (Esprit 32), Madrid: Caparrós 1998, 226 pp.

Tanquem aquest apartat sobre aportacions metodològiques o històriques a l'antropologia amb un llibre especialment interessant i valuós. Gabriel Amengual ressegueix la dinàmica de la Modernitat – Il·lustració a través del fil conductor de l'exaltació i crisi del subjecte. Les següents frases de l'autor en el pròleg resumeixen perfectament la tesis del llibre: «La dinàmica de la modernitat [...] per ella mateixa tendeix a una progressiva radicalització, convertint-se en molts casos en el contrari del que semblaria que es pretenia a l'inici [...]. La dinàmica de la modernitat es fa patent especialment en

el que aquí es pren com a fil conductor: la *crisi del subjecte* [...]. És l'època que posa el subjecte com a centre, com a fonament de tot. És l'època del naixement i de l'apoteosi de la fe en l'omnipotència de l'home, és a dir l'època en què l'home ha tingut el «complex de ser Déu» [...]. Però, per la pròpia dinàmica, el subjecte s'experimenta desfonamentat. La modernitat és també l'època del descentrament (destrucció, desintegració, reducció, etc.) del subjecte i pel mateix moviment i impuls que fou el del seu centrament [...]. La destrucció del subjecte és una part de la crisi, que es pot decantar vers una consolidació de l'absurd i de l'individualisme o pot donar lloc a una reconstrucció del subjecte identificat i solidari amb tota la resta que de fet el constitueix; però, en tot cas, és també clar que la crisi no ve de fora i només afrontant-la trobarà el subjecte la seva identitat» (pp. 14-16).

El llibre té dues parts ben definides. Els dos primers capítols són els fonamentals; els altres quatre complementen i amplien algun dels aspectes ja estudiats. El primer capítol, «Comprendre i traspassar l'antihumanisme» (pp. 18-69), defensa que en l'actualitat la mort de l'home, la destrucció del subjecte és concretament la mort o destrucció de l'home modern, prometeic, narcisista, centrat en si mateix. De fet, les realitzacions pràctiques d'aquell humanisme són l'individualisme i el contractualisme burgès, el liberalisme com a forma política i el capitalisme com a forma socio-econòmica. La crítica, per tant, que fa l'antihumanisme és que el pretès humanisme no és suficientment humà. En el segon capítol, «Modernitat: consciència històrica i problemàtica filosòfica» (pp. 70-118), es fa un estudi de la Modernitat per tal d'entendre l'actualitat; és a dir, hom es pregunta si entrem en una nova època o bé es tracta simplement de progrés o final d'una època. L'autor conclou que la postmodernitat no és una època nova, és la reescriptura de certes característiques que la modernitat havia volgut o pretès recordar (Lyotard) o bé que «la postmodernitat és una modernitat que ja no segueix les petjades de l'edat moderna sinó les del segle XX» (Welsch).

El tercer estudi (pp. 118-147) complementa el final del segon i presenta la qüestió del subjecte en la transformació de la filosofia de K.-O. Apel. El quart (pp. 148-182) retorna a una visió més ampla sobre l'afirmació del subjecte en la modernitat i el procés posterior de desintegració del subjecte i com és possible reconstruir un nou subjecte solidari. El cinquè (pp. 183-199) retorna al tema de la consciència històrica de la modernitat, que de la fe cega en el progrés passa a la negació de la història i del mateix progrés. El darrer capítol (pp. 200-220) mostra les limitacions de la noció de «ciutadà lliure i igualitari» i el camí cap a l'home solidari.

En el breu epíleg, Amengual resumeix el seu pensament dient que la modernitat ha defensat tres conceptes bàsics sobre l'home: l'individu, la persona i la subjectivitat. La crisi i evolució posteriors apunten, creu l'autor, cap a un altre concepte emergent: la solidaritat. «La solidaritat no és solament una actitud ètica, que un adopta si és honrat, sinó que abans de qualsevol altra cosa és una estructura pròpia i constitutiva del propi ésser, del propi individu, de la persona, de la subjectivitat» (p. 225).

II. ESTUDIS COMPLEXIUS

6. Battista MONDIN, *L'uomo secondo il disegno di Dio. Trattato di antropologia teologica* (Nuovo corso di Teologia Dogmatica 1), Bologna: Edizioni Studio Domenicano 1992, 397 pp.

L'autor va escriure quinze anys enrere un primer estudi teològic sobre l'home (*Antropologia teologica*, Roma: Paoline 1977) que, com declara ell mateix, va tenir més èxit fora que dins d'Itàlia. Ara publica no pas una reedició sinó una obra completament nova en continguts i enfocament del tema, ja sia per l'exposició de l'origen històric de les doctrines teològiques, ja sia per una relectura de la realitat humana, natural i sobrenatural, feta en clau cultural. «L'antropologia teològica, diu, estudia el pla que Déu té sobre la humanitat, estudia el desenvolupament de l'home per part de Déu, projecte i actuació realitzats conclusivament i plenament en Jesucrist» (p. 6). Per a l'estudi de l'home es poden fer servir diverses claus de lectura: científica, evolutiva, històrica, econòmica, etc. L'autor prefereix la dimensió cultural perquè és més comprensiva, més global i la més característica de l'home. Malgrat tot, també es proposa de tenir en compte les altres ciències humanes.

Estableix dos principis fonamentals, en aquest estudi sobre l'home. Primer, el principi arquitectònic o el punt de vista des del qual tota la resta s'harmonitza: es tracta del misteri de la *imago Dei*. El segon principi és l'hermenèutic o perspectiva filosòfica que fa servir el teòleg per a expressar la veritat revelada: és l'home com a ésser cultural i, per tant, com a projecte obert i il·limitat.

El llibre es divideix en dues grans parts. La primera (pp. 35-148) desenvolupa la història de l'Antropologia Teològica a través dels temps. S'inicia amb una breu antropologia bíblica, seguit per la doctrina d'alguns Pares (Ireneu, Climent d'Alexandria i Agustí), d'alguns escolàstics (Tomàs, Bonaventura i Gillem d'Occam, la Reforma i la Contrareforma). Es clou amb un ampli estudi sobre el segle XX (pp. 92-148), on mostra la vitalitat que ha tingut l'Antropologia Teològica. Es tracta d'un recorregut suggerent i clar.

L'estudi sistemàtic es desenvolupa en la segona part. El tractament és bastant tradicional, tant pel que fa als temes com als continguts. Exposa el disseny original de Déu per a la humanitat (imatge de Déu i justícia original), el pecat com a refús del disseny diví, el nou disseny diví: predestinació i justificació; l'actuació del disseny diví: la doctrina de la gràcia i les virtuts teològiques; finalment, els deures espirituals i temporals del cristià (cultural, polític i ecològic).

El llibre no tracta alguns dels temes que ja comencen a ser habituals en els tractats d'Antropologia Teològica, com és ara la dimensió social de la persona o la llibertat. Malgrat els propòsits expressats en la introducció, l'autor no desenvolupa convenientment el diàleg amb les ciències, especialment humanes. Malgrat això, és un tractat acceptable, però no excepcional.

7. Luis F. LADARIA, *Introducción a la Antropología Teológica*, Estella: Verbo Divino 1993, 192 pp.

L. F. Ladaria l'any 1983 va escriure una antropologia teològica més ampla i completa. El present volum té una pretensió més modesta: és tan sols una introducció. En

la nota preliminar diu que no vol fer un simple resum de la matèria ni tampoc acontentar-se amb indicar on poden estudiar-se amb més amplitud les qüestions sense formular-les. Es proposa, en canvi, oferir les línies generals dels continguts bàsics i donar un cert espai a la informació sobre les diferents opinions entorn dels problemes importants. A parer nostre, ho assoleix molt bé.

L'autor creu que una visió completa de l'home des de la fe ha de tenir tres dimensions bàsiques. En primer lloc, la relació d'amor i de paternitat que Déu vol establir amb tots els homes en Jesucrist. Segon, l'existència humana com a creatures lliures. Tercer, l'home creat per Déu a la comunió amb Ell es troba sempre sota el signe del pecat. D'aquestes dimensions se'n dedueix una *historia salutis* perquè amb la mort i resurrecció de Crist s'ha vençut el pecat i la mort, i s'inicia una nova existència fins a la vida eterna.

El llibre es divideix en set capítols. El primer, introductorí (pp. 9-42), situa el tractat com hem dit abans i fa uns breus apunts històrics, amb una especial atenció als darrers decennis. Afirmar que hi ha «una certa tendència a la consolidació de la disciplina concebuda com un tot» (p. 41). El segon capítol, «La teologia de la creació» (pp. 42-58), s'inicia amb el tema de la mediació de Crist i afirma que la creació del món per Déu no és quelcom neutral, sense relació amb la història de la salvació que culmina amb Crist. El tercer, «L'home, imatge de Déu» (pp. 59-93), tracta del que anomena l'objecte central de l'Antropologia Teològica. Estudia el tema de la *imago Dei* en la Bíblia i en la Tradició. També aquí el significat ha de ser clarament cristològic; si la creació rep en Crist el seu sentit darrer, *a fortiori* això ha de valer per a l'home, centre i cim de la creació. Al final del capítol tracta de «La constitució de l'home. El seu ésser personal i social» i examina els conceptes d'ànima, cos, esperit, que són dimensions humanes on es manifesta la condició d'imatge de Déu. S'entreté a confrontar-ho amb altres concepcions antropològiques modernes.

El capítol quart (pp. 95-104) tracta breument el tema del sobrenatural, és a dir aquells aspectes i dimensions que van més enllà del que és la simple condició creatural de l'home, però que no són en absolut exteriors o aliens a l'ésser humà. Conclou que l'home històric es troba des de sempre en l'«ordre sobrenatural», que no s'ha d'abandonar la idea d'un doble pla de gratuïtat, tot i que no podem mai distingir amb tota claredat allò que ve de la condició creatural d'allò que ve de la gràcia. El capítol cinquè, «L'home pecador. El pecat original» (pp. 105-128), vol explicar en què consisteix i quin és l'origen de la divisió interna de l'home i de la humanitat. El pecat original, diu, és fruit de la decisió humana històrica, de la humanitat originant, i no una constitució essencial de l'home, i ens ha portat a una situació d'allunyament de Déu previ a tota decisió lliure de cada persona i que ratifiquem amb els nostres actes. El sisè tracta de la gràcia de Crist (pp. 129-166): voluntat salvífica universal de Déu, la justificació, el do de la filiació divina i la transformació interna de l'home. Finalment, en el darrer capítol (pp. 167-188) estudia breument la consumació escatològica.

En conclusió, el llibre fa un bon resum dels principals temes, no esquiva els problemes ni les noves aportacions i hi dóna unes respostes equilibrades, en la línia tradicional. Ho acompanya amb una bibliografia recent, breu però suficient.

8. Mario FARRUGIA, *Antropologia Teologica. Sussidi per le lezioni 1996-97*, Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana 1996, 207 pp.

Es tracta d'un llibre d'ajut per als alumnes de la Universitat Gregoriana, no d'un tractat ni d'un text bàsic per a lectors exteriors a la classe. Conté moltíssima informació que només pot ser degudament entesa i aprofitada amb l'ajut de les classes magisterials de l'autor. De totes les qüestions dóna esquemes sobre el conjunt dels temes o sobre problemes específics. Reprodueix moltes citacions d'autors ben diversos, a vegades bastant llargues, totes interessants. Inclou sistemàticament breus resums dels continguts. Conté una bibliografia àmplia i específica de cada tema o qüestió, recomana especialment els llibres de Ladaria i Ruíz de la Peña com a textos base. El conjunt és bo i útil per als alumnes.

Pel que fa als continguts, divideix el tractat en tres grans apartats. La Introducció (pp.11-32) la dedica a l'home com a recercador i constructor de sentit, des de la sociologia de la religió, la psicologia i des de l'experiència límit; descriu el concepte d'antropologia i alguns models històrics, per a acabar en l'Antropologia Teològica. El segon apartat és dedicat al tema de la creació («A la recerca d'un fonament comú de tot», l'anomena). En un primer capítol (pp. 34-70) tracta la teologia de la creació, amb una llarga primera part sobre les diverses concepcions antigues i modernes, i una segona més tradicional (Bíblia, Tradició, Magisteri, reflexió). El segon capítol, «Ciència i teologia de la creació» (pp. 71-110), aporta textos, esquemes i bibliografia per tal d'estudiar les principals qüestions frontereres amb el tema de la creació (evolució, monogenisme, temps, ecologia, creació del no-res, etc.).

La segona part del llibre, que anomena «Teologia de la humanitat», consta de cinc capítols. El que fa tres del llibre porta per títol «Què és l'home? Cos i ànima» (pp. 112-140), on, com sempre, comença per les concepcions filosòfiques i científiques, per a passar després a l'enfocament bíblic i teològic, amb una síntesi sobre la importància del tema per a tots els tractats teològics. El tema del capítol quart és «La persona» (pp. 141-150), i el del cinquè, «Imatge i semblança» (pp. 151-172). El tractament separat i en aquest ordre em provoca un gran desacord. En primer lloc, cal dir que històricament el concepte que sorgeix primer fou el de *la imatge*, en l'Antic i en el Nou Testament, i fins molt més tard no sorgeix el terme de *la persona* aplicat als homes i dones. En segon lloc, *persona* no és res més que una manera més sistemàtica o filosòfica d'afirmar el mateix tema de la imatge.

A continuació, exposa la qüestió del «Paradís terrenal» (pp. 173-177), per a cloure amb el pecat original («La història no segueix el projecte originari de Déu») (pp. 178-207). Al final del capítol resumeix així el que anomena 'renovada comprensió del pecat original': «a) Tots tenen necessitat de la redempció. b) Avui tot home existeix *en, amb, i per* Crist. c) Gn 2 i 3 ens explica la nostra condició humana actual. d) Rebem la nostra relació amb el Pare en Crist, per l'Esperit, com a *segon do*» (p. 207).

9. Juan Luis RUIZ DE LA PEÑA, *Una fe que crea cultura* (Esprit 29), Madrid: Caparrós 1997, 353 pp.

Pròpiament aquest llibre no és ni un manual ni un tractat complexiu i estructurat sobre Antropologia Teològica. Sí que tracta la majoria dels temes que la configuren,

i per això el recensionem precisament en aquest apartat. En realitat es tracta d'un recull d'una quarta part dels articles que va publicar, a cura de Carlos Díaz. Ruiz de la Peña morí l'any 1996, a cinquanta-nou anys, després d'un llarg magisteri teològic, especialment en el camp antropològic. En el nostre anterior Butlletí recensionarem els quatre llibres seus més importants d'antropologia. El llibre que ara comentem és, en realitat, un homenatge a la seva memòria. Carlos Díaz reproduceix un text que Juan Luis escriví poc abans de morir i que es trobà en el seu ordinador, d'una grandesa, densitat teològica i profunda fe que impressionen.

Els vint-i-quatre articles estan classificats en quatre epígrafs. El primer es titula «La societat secular» (pp. 15-118) i recull set articles sobre la societat actual, la cultura, la crisi de l'humanisme, el que aporta la fe cristiana i el futur de la fe cristiana en aquest món. Podríem dir que posa l'entorn des d'on s'ha de pensar i es pot pensar sobre l'home des de la fe.

En el segon epígraf s'hi agrupen cinc articles sota el títol «La realitat com a creació» (pp. 119-187). El primer és l'únic estrictament teològic («Tiempo para "sentir" la pertenencia a la creación») i desenvolupa la temàtica de creació i ecologia. Els altres quatre articles toquen temes de la relació entre ciència i fe, amb especial incidència en la qüestió de la creació. Són temes que l'autor estudià llargament i ens deixà per escrit en nombrosos articles i en el famós llibre *Luis nuevas antropologías. Un reto a la teología*. En el llibre que recensionem estudia si la física i la biologia estan o no obertes a la transcendència; els límits de la ciència; la llibertat i el determinisme; matèria, materialisme i creacionisme.

A continuació es recullen sis articles sobre «La constitució de la persona» (pp. 189-267). No estudien directament el concepte de persona/imatge de Déu, sinó els constituents essencials de l'ésser humà: l'ànima, la unitat de la persona humana i els temes de diàleg amb la biologia. En tots els articles, uns més d'alta divulgació, altres més rigorosos, demostra un gran coneixement de les publicacions científiques, amb les quals dialoga amb precisió i encert. El darrer apartat inclou sis articles sota l'epígraf «Esperança, mort i Déu» (pp. 271-346). Al final del llibre es recullen els 104 llibres i articles publicats per Juan Luis Ruiz de la Peña per ordre cronològic.

Ha estat una magnífica idea publicar aquest recull d'articles, que permeten d'accedir a textos molt dispersos i mostren, una vegada més, un gran teòleg que estigué sempre atent al nostre món, a la nostra cultura, per tal de dialogar-hi i aportar-hi la saba del testimoni evangèlic raonat i raonable.

10. Martín GELABERT BALLESTER, *Jesucristo, revelación del misterio del hombre. Ensayo de antropología teológica* (Horizonte dos mil. Textos y monografías), Salamanca – Madrid: San Esteban – Edibesa 1997, 266 pp.

Es tracta d'un llibre dins una col·lecció dels dominics espanyols. És un manual en el sentit més propi de la paraula. El lema del llibre és la frase del Vaticà II: «El misteri de l'home només s'aclareix en el misteri del Verb encarnat [...] Crist [...] manifesta plenament l'home al propi home i li descobreix la sublimitat de la seva vocació» (GS, 22). Per això, l'antropologia teològica és «un discurs sobre l'home a la llum del discurs sobre el Déu revelat en Crist» (p. 11). Per què la revelació de Déu és, en definitiva, el descobriment de l'home? Perquè l'home ha estat creat per Déu i per a Déu.

En el desenvolupament dels temes (set en total) segueix un esquema que ja comença de ser tradicional, però amb algunes característiques pròpies que anirem indicant. La dimensió bàsica que fa possible les altres és que l'home és creatura (pp. 23-81). És la base de moltes qüestions teològiques que preocupen els creients: el mal, la foscor de la revelació, el silenci aparent de Déu, el pecat. La fe en la creació afirma la finitud i limitació de l'home i alhora la seva dignitat com a do de Déu. El segon capítol (pp. 82-124) tracta de la dignitat humana, perquè l'home ha estat creat a imatge de Déu, lliure i inviolable. Destinat a trobar-se amb Déu i amb el goig del seu amor, l'home ha estat creat per a l'amor, la vida i la felicitat (pp. 125-156). Això explica perquè la creatura viu inquieta fins que no es troba amb Déu. El cristianisme creu que només Déu pot omplir totalment el desig i la recerca de sentit i dona raons de fons per a viure. Aquest aspecte no se sol tractar en l'antropologia teològica d'aquesta manera i és una bona aportació de l'autor. A continuació (pp. 157-188) s'estudia l'home com a creatura lliure i responsable, però que en la seva història segueix camins equivocats i autodestructors. Ja des del principi, l'ésser humà no respongué adequadament a l'oferta divina, i aquesta resposta negativa no solament va tenir repercussions per als primers homes, sinó per a la resta dels humans que han vingut després. Per a l'autor, el pecat original és l'absència de gràcia i quan un no està amb Crist cau davant les influències pecaminoses.

Els dos darrers capítols desenvolupen el tema de la gràcia i la salvació. En el sisè (pp. 189-245), enmig d'un tractament clàssic, hi ha un apartat sobre el «context de la gràcia» on fa veure que en el nostre món no és fàcil parlar d'amor, de gràcia i de salvació perquè floreixen corrents pseudo-místics, hi ha el mal ben patent i la gent té consciència del silenci de Déu. Finalment (pp. 246-256), l'autor vol fer entendre per a la gent actual que la gràcia i la salvació es poden viure ja aquí i ara en el nostre món.

11. Miguel PONCE CUÉLLAR, *El misterio del hombre*, Barcelona: Herder 1997, 425 pp.

L'autor fa un tractament del que se sol anomenar Antropologia Teològica I (s'exclouen la gràcia i l'escatologia) amb uns apartats molt normals: creació, imatge de Déu, primer do de la gràcia i pecat original, i hi afegeix inusualment àngels i dimonis. L'esquema de tractament de cada tema és sempre el mateix: doctrina de la Sagrada Escritura, tradició eclesial i magisteri i reflexió teològica. Els continguts estan en la línia d'allò més clàssic i rarament l'autor es permet una llicència d'atenció als problemes actuals i de diàleg fora del marc de l'estricta visió teològica.

El primer dels quatre apartats és «El món com a creació de Déu» (pp. 19-118). L'autor inicia l'estudi amb una crítica a un suposat abandó de la doctrina sobre el Déu creador, com si només es parlés del Déu de la història, i cita a favor seu Auer quan constata la «liquidació de la doctrina de la creació» (p. 21). He dit «suposat abandó» perquè en els darrers trenta anys s'ha escrit moltíssim sobre aquest tema; per exemple, en totes les aproximacions o tractats d'antropologia teològica. En tot cas, l'autor fa un estudi exhaustiu (en la mesura que és possible en un manual, malgrat sigui extens) de l'Escritura, la història de l'Església i el Magisteri. La reflexió teològica se centra en la creació del no-res, el temps, llibertat de Déu en crear, la glòria de Déu com a finalitat i la conservació i providència.

A l'interior de la qüestió de l'home creat a imatge de Déu s'hi poden trobar els dos temes de la imatge pròpiament dita i de la unitat psicossomàtica de l'home (ànima i cos); ja he indicat més amunt que no crec adequat barrejar els dos temes, perquè el segon és més aviat un pressupòsit del primer o el seu suport metafísic. En canvi, sembla especialment pertinent que en l'apartat de la reflexió teològica s'inclouï l'apartat «Dignitat de l'home com a imatge: la persona humana» (pp. 186-216), on inclou els temes de la dignitat, llibertat, subjecte social i vocació en el món creat. La tercera part tracta del do de la gràcia o el do original de la gràcia i el pecat original (pp. 241-372). Afirmar que «l'acceptació d'un *estat de justícia original* és irrenunciable per a la fe cristiana» (pp. 250-251) i que, a conseqüència d'Adam, tots estem en pecat original (originat), que és una situació objectiva de pecat, no purament sociològica, que envolta tot home que ve a aquest món i que «estableix en tot home un principi de *separació de Déu* (privació de la gràcia) i de *corrupció moral*, del qual no pot sortir per la sola força humana, sinó «per la gràcia»» (p. 367).

Finalment, exposa la doctrina dels àngels i dels dimonis i ho justifica dient que «en una exposició completa dels inicis de la història de la salvació s'hi ha d'incloure [...] perquè, segons l'Escriptura, són creatures del Déu creador i formen part del context històrico-salvífic de l'home» (p. 375).

12. Manuel Enrique BARRIOS PRIETO, *Antropologia Teologica. Temi principali di antropologia teologica usando un metodo di «correlazione» a partire dalle opere di John Macquarrie* (Tesi Gregoriana, Serie Teologia 41), Roma: Università Gregoriana 1998, 416 pp.

La finalitat d'aquesta tesi doctoral és veure la utilitat i els límits d'una aproximació als principals temes de l'antropologia teològica utilitzant el mètode de «correlació» segons el teòleg escocès anglicà John Macquarrie, és a dir cercant una il·luminació recíproca entre la teologia filosòfica, d'una part, i el llenguatge de l'Escriptura i de la Tradició, de l'altra. L'autor tracta de veure si «en les diverses qüestions principals d'antropologia teològica es (pot) acostar dialècticament el que pot ser extret d'una anàlisi filosòfica (fenomenològica) de l'ésser de l'home i de l'Ésser, amb les afirmacions de la Tradició sobre les mateixes qüestions, (i així) és possible que aquestes es vegin sota una nova llum, evitant alhora molts esculls en els quals la reflexió teològica corre el perill d'encallar-se» (p. 10). L'avantatge d'aquest mètode consistiria, tot mantenint l'autonomia del discurs tan filosòfic com teològic, a donar un fonament sòlid a les afirmacions de l'antropologia teològica, establint un pont entre les afirmacions de la fe i del pensament humà.

El llibre té tres parts. En la primera (pp. 17-245) s'exposa llargament el pensament teològic-filosòfic de Macquarrie: els conceptes de natura, evolució emergent, l'home com a microcosmos i com a unitat psicossomàtica; l'anàlisi existencial heideggeriana; l'anàlisi de l'ésser humà que és vist de manera nova quan és confrontat amb la revelació; la dialèctica «existencial-ontològica» com a correlat filosòfic a les afirmacions simbòliques de la Tradició respecte de l'ésser de l'home i de Déu. La segona part (pp. 247-302) exposa el pensament de Macquarrie respecte de la problemàtica cristològica, donat l'estret lligam entre antropologia i cristologia. En la tercera part (pp. 303-390) es desenvolupa l'aplicació dels principis anteriors als temes de l'antropologia teològica.

Es tracta de veure què pot ser afirmat a partir d'una perspectiva «existencial-ontològica» exposada en els dos apartats anteriors, a través de la utilització del mètode de correlació, en els temes de l'antropologia teològica, com ara l'home en quant creat i com a imatge de Déu, l'home pecador i salvat i l'acompliment final. No pretén pas desenvolupar molts àmbits teològics importants de cada tema, com serien els aspectes bíblics, els Pares, el Magisteri o la història dels dogmes. La tesi de l'autor es limita a considerar la utilitat del punt de vista proposat.

El mateix Barrios, en una breu conclusió (pp. 391-396), fa una crítica del mètode de Macquarrie des del punt de vista explícitament catòlic. Li sembla molt acceptable la doble noció de «mètode de correlació» i de significació «existencial-ontològica», de fondes arrels existencialistes. Les dificultats provenen, diu, de la seva cristologia, especialment de dues nocions: la d'«esdeveniment-Crist» i la distinció-separació que ell fa entre Jesucrist i el Logos. No podem aquí ser més explícits, però creiem que l'autor l'encerta en els seus judicis sobre el teòleg estudiat. Serà difícil, però, que el mètode de Macquarrie pugui ser útil per als manuals d'Antropologia Teològica a l'ús.

13. Bruno FORTE, *La eternidad en el tiempo. Ensayo de antropología y ética sacramental* (Verdad e imagen 144), Salamanca: Sígueme 2000, 418 pp.

L'autor planteja el seu estudi com una bona notícia per a la nostra època. En un moment d'abandó de concepcions globals sobre l'home i sobre la història, i de la victòria del no-res i del sense sentit, vol articular i deixar constància del valor de la concepció de l'home en la tradició judeo-cristiana. La fe en l'Etern que ha entrat en la història per amor als homes ens obre a una antropologia de la Diferència que visita i habita la identitat. «La veritat d'aquesta antropologia, —que és al mateix temps do i conquesta, alliberament i drama—, és, diu, el misteri de l'eternitat en el temps, és a dir de l'aliança entre el temps i l'Etern, suscitada per la iniciativa gratuïta del Déu viu, que serveix també de fonament a la solidaritat més radical dels homes entre ells» (p. 9).

Divideix el llibre en tres parts, precedides per un capítol introductor. Aquest es titula «L'home entre els temps», és a dir entre dues èpoques: som al final d'una època que encara no ha acabat. Hi ha dues concepcions antropològiques que ens marquen; d'una banda, la que havia celebrat el triomf del subjecte històric i que anomena «antropologia del domini de la identitat», del protagonisme absolut del subjecte (Hegel); de l'altra, la concepció de l'home com a passió inútil o «antropologia sota la prova de la diferència», sempre amenaçada pel no-res (J.-P. Sartre). L'antropologia cristiana presenta, diu, una alternativa perquè concep l'home entre la identitat i la diferència, amb l'afirmació del ser del subjecte històric i l'obertura al transcendent que ha volgut ensindar-se en el temps.

La primera part, «El temps i l'Etern» (pp. 53-181), s'estructura en tres capítols. En les estructures de l'antropologia desenvolupa primer l'exterioritat (el principi dialgic, el llenguatge i la corporeïtat), després un magnífic apartat sobre la interioritat (memòria i identitat, singularitat i autotranscendència), per a acabar en la persona, com una idea que sintetitza l'exterioritat transcendent i la interioritat transcendental i que és frontera i síntesi entre «la sortida i el retorn, la comunicació i la singularitat incomunicable, la matèria i l'esperit, el femení i el masculí, allò terrenal i allò celestial» (p. 55). Hi ha també una antropologia negativa, que es veu en la labilitat humana, el pecat, el

pecat original i l'existència tràgica, i una antropologia oberta a la gràcia (temes de naturalesa i gràcia, imatge de Déu) de la qual es dedueix un *ethos* o obrar dialògic.

La segona part, «L'Eternitat en el temps» (pp. 185-345), desenvolupa l'evangeli de la gràcia que proclama que la Transcendència absoluta visita el món de la identitat i hi habita, alliberant-lo de la presó del subjecte absolut i obrint-lo a la novetat de vida de l'Etern. Explica la gràcia i la justificació (on posa els principis per a un acord amb els luterans), i l'economia sacramental entesa com les mediacions històriques de l'Eternitat en el temps. Parla de l'*ethos* trinitari o unitat entre dogma i ètica que exigeix aprofundir la relació entre Trinitat, com a darrer sentit, i actuar humà. En la tercera part del llibre, «El temps en l'eternitat» (pp. 347-402), evoca la paradoxa del temps acollit en l'eternitat i els dinamismes anticipadors de la consciència i de la llibertat de la creatura (predestinació, la vida eterna tastada ja en els dies de l'existència redimida).

Es tracta d'un llibre d'estructura clara i lògica. Quan s'ha entrat en la terminologia pròpia de l'autor, cosa que no costa pas gaire, es llegeix amb gust i profit. Sap relligar bé les diverses dimensions de la fe cristiana sobre l'home.

14. Angelo SCOLA – Gilfredo MARENGO – Javier PRADES LÓPEZ, *La persona umana. Antropologia Teologica* (Amateca. Manuali di Teologia Cattolica 15), Milano: Jaca Book 2000, 360 pp.

Aquest llibre s'inscriu en la col·lecció Amateca, dins la sèrie de manuals, que té com a punts referencials les obres dels teòlegs Henri de Lubac i Hans Urs von Balthasar. La tesi central es pot formular així: «Jesucrist, clau, centre i finalitat de tota la història humana [...], no és solament l'autor de la redempció, sinó que és també el cap de la creació. És "l'Alfa i l'Omega" (Ap 21,6) de l'home, del cosmos i de la història» (p. 7).

Aquest volum sobre l'antropologia té un esquema simple, que consta de tres parts. En la primera, «Fonaments d'un discurs teològic sobre l'home» (pp. 25-66), tracta primer del naixement i desenvolupament de l'Antropologia Teològica i després de les relacions entre antropologia i cristologia. De manera semblant a tota la col·lecció, en aquest llibre s'estableix que l'antropologia teològica s'ha d'elaborar en perspectiva cristocèntrica, de tal manera que «haurà d'aprofundir les raons per les quals l'existència de la humanitat sols és explicada adequadament en la forma original de la llibertat actuada per l'esdeveniment cristològic, en el qual l'ésser per-a-si coincideix amb l'ésser per-a-un-altre» (p. 66).

La segona part (pp. 71-203) exposa el tema de Déu creador i de l'home creat, des d'un doble vessant: el de l'acte creador del Déu Tri i de l'home creat a imatge i semblança de Déu en Jesucrist, Fill Unigènit. Els enunciats ja indiquen el punt de vista estrictament cristològic. Estudia l'acte creador a partir de l'esdeveniment Jesucrist, on es mostra la unitat del pla salvífic de Déu, del qual la creació és la primera etapa. Els primers textos examinats són els del Nou Testament, on Crist és origen i fi de tot el creat. En el tema de la imatge, els Autors volen superar la suposada oposició entre natura i gràcia. El tema veterotestamentari fa veure la singularitat de l'home, però és en el Nou Testament on troben la seva plenitud en Jesucrist. El tema «imatge de Déu» és la base de l'Antropologia Teològica i permet de comprendre tot allò que constitueix l'home: la relació amb el món, amb l'altre i amb Déu. Els Autors inclouen en aquest capítol les

temàtiques ànima i cos, home i dona, i la dimensió social. Estableixen, finalment i adequadament, la noció teològica de persona: «En Jesucrist l'home [...] és *persona* i *llibertat*. Aquestes són les dues paraules decisives per a aclarir l'ésser *fills en el Fill*. La *singularitat* de l'home és ser creat com a *persona lliure*» (p. 183).

La tercera part (pp. 207-345) inclou també dos capítols, un sobre l'estat original i el pecat original, i un altre sobre el misteri de la justícia cristiana. Es tracta, diuen, de dues etapes fonamentals. En primer lloc es presenta el misteri de l'inseriment en Crist de la vida de tot home des del principi (estat original amb els dons preternaturalment i el do de la gràcia de Crist) i la revelació del pecat original com a explicació del desordre objectiu que té l'home històric en confrontació amb la iniciativa salvífica de Déu; desenvolupen una posició d'allò més tradicional sobre el pecat original. El segon capítol, sobre la justícia cristiana, tracta de la predestinació, la justificació i, segons una bona perspectiva, la vida nova en Crist, en l'Església, per al món.

Com a manual, la present obra és massa complicada, amb un llenguatge una mica difícil, innecessàriament, a parer nostre. Conté una bona bibliografia. Hi ha elements pedagògics molt bons: per exemple, unes citacions bibliogràfiques «per a aprofundir» cada tema, canvis de mida de lletra segons la importància de la qüestió, i anotacions al marge de la pàgina amb citacions de l'Escriptura o del Magisteri.

15. Lluís María ARMENDÁRIZ, *Hombre y mundo a la luz del creador*, Madrid: Cristianidad 2001, 561 pp.

Ens trobem davant una obra fruit de l'ensenyament i la reflexió de tota una vida. L. M. Armendáriz fou un dels pioners, allà pels anys seixanta, de les noves tendències de l'estudi sobre l'home després del Concili Vaticà II. No és pas que s'hagi prodigat gaire a publicar les seves reflexions, però quan ho fa es percep un pensament madur. Ara, quan ja ha arribat a ser professor emèrit de la Facultat de Teologia de la Universitat de Deusto, publica aquest magnífic llibre, rigorós però intel·ligible, original alhora que clàssic, extens però no pesat, teològic i espiritual, actual i arrelat en la millor tradició, precís i amb un llenguatge castellà ric. Un llibre que es fa llegir i en què, a través del que sembla un tema de la teologia (la creació), veiem tota la teologia cristiana.

L'autor bàsicament vol desenvolupar una teologia de la creació que «consistirà en l'intent de pensar rigorosament i sistemàticament, i a l'una, Déu, el món i l'home» (p. 15). El fet de la creació no és una acció puntual del passat, sinó l'establiment d'una relació permanent de fons entre els tres «actors». Cal una relació i una nova síntesi equilibrada entre Déu, món i home: «no es pot tractar d'un retorn (impossible) al teocentrisme (i cosmocentrisme) anteriors a l'època moderna, sinó d'una superació d'aquest, que arrenqui l'home del seu capficament i l'entengui com a *relació* no sols a si mateix i als altres, sinó a *allò altre* (el món) i a *l'Altre* (Déu)» (p. 19). La teologia de la creació s'enfoca amb pretensió de veritat i de validesa universals, altrament seria només un exercici de lògica domèstica i *intra muros*. «En moments, diu, en què *extra muros* del cristianisme la secularització conviu amb els fonamentalismes i amb el rebrot de la religiositat, i en què en l'àmbit eclesial sedueixen el pastoralisme immediat i el pentecostalisme entusiasta, resulta especialment urgent una teologia de la creació que abordi les bases de la realitat, és a dir tot allò que el creient comparteix amb altres, i no refusi el *logos*, l'aposta per la veritat» (p. 25).

El llibre es divideix en quinze capítols. Crec que té raó F. Javier Vitoria en una recent recensió⁶ quan diu que el capítol novè («La glòria de Déu i l'esplendor de la creació») és com un galze que subjecta i articula els restants. Els vuit primers es poden resumir amb la frase següent que inicia el capítol: «El creador no té solament la darrera paraula sobre la creació. Pronuncia incessantment la primera, aquella que crida les coses al ser i a la gràcia i les sanciona com a bones. Aquesta bondat original que tenen per provenir del Pare, reflectir el Fill i viure de l'Alè d'ambdós, serà sempre més radical que allò que la seva finitud i culpabilitat poden acumular de mal i de fracàs» (p. 337). Els sis capítols següents es fonamenten en les paraules que segueixen una mica més avall: «I si [...] Déu en crear no sols diu les creatures, sinó que es diu en elles, aquesta bondat original no és únicament producte i reflex del poder i benevolència del Creador, sinó també de la plenitud del seu ésser, de la seva bondat *ontològica*. Tot això ens reafirma en la presumpció que el *bé* de la creació és realitat i no sols promesa; que és, *ja ara*, més gran i més puixant que el mal (físic i moral). Per això és capaç d'integrar-los i superar-los» (ibídem).

Els quinze capítols es podrien agrupar en quatre parts. Els quatre primers capítols posen les bases d'una teologia de la creació. Els dos inicials fan una anàlisi del naixement i desenvolupament en l'Antic i Nou Testament i en la vida de l'Església. En el tercer parla de la creació no acabada, en moviment, oberta a allò nou de si mateixa, oberta a allò altre (la salvació) i oberta, potser, a altres mons. El quart mostra la dimensió trinitària de l'enigma del món: «El crear els és *comú*, però *no per igual*» (p. 127). Els capítols cinquè i sisè tracten del tema de la relació entre naturalesa i gràcia, i de la gratuïtat com a clau de la comprensió del cosmos: «A primera vista, la gratuïtat sembla ser la negació mateixa tant de l'atzar com de la necessitat, que passen per ser els eixos del cosmos. Però hi cap, amb no menys raó, preguntar si no és exactament la síntesi dels dos i la superació de l'antinòmia» (p. 189). El capítol sisè desenvolupa el tema del paradís terrenal enfocat en base al desig de felicitat. El tercer gran tema és el del mal, el pecat i el pecat original, tractats en els capítols set i vuit amb tot detall.

El capítol vuitè ja hem dit que serveix com de frontissa a l'apartat final format pels capítols del deu al quinze. El desè estudia dues qüestions. Una és l'home creat i creador, que transforma un món autònom. L'altra, la relació de l'home creador i de les creatures, amb tot el problema ecològic que implica. L'onzè tracta de la llibertat: de Déu en crear i de l'ésser humà. El dotzè, de l'espai i del temps de la creació; el tretzè, de la relació com a trama de la creació i, en aquest context, de la noció de persona. Els dos darrers capítols formen un conjunt relacionat: l'home com a trobament del Creador amb el món (l'home com a esperit encarnat, antropologia bíblica, etc.) i l'home com a trobament del món amb el Creador (evolucionisme, l'home com a camí del món a Déu, etc.).

Antoni MATABOSCH
Aragó, 326-328
E – 08009 BARCELONA

6. Cfr. Javier VITORIA CORMENZANA, «Hombre y mundo: el pasmo del creador», *Actualidad Bibliográfica de filosofía y teología* XXXIX 77 (2002) 16-19.